

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINDA KARAR ALMA PROSEDÜRÜ

R. Hakan ÖZYILDIZ (*)

I. GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYS) tanım olarak uzun dönemli yatırımları içermektedir. Bu özellikleri nedeniyle kısa vadeli sermaye hareketlerinin değişken yapısını taşımayan DYS yatırımları, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmaların alternatif bir politika aracı olarak önerilmektedirler. Bu çalışmada direk yabancı sermaye yatırımları üzerinde durulacaktır.

DYS sadece istihdam yaratma, gelir düzeyini yükseltme ve sermaye transferi gibi etkiler yaratmaz. Bunun yanısıra teknoloji transferi, yeni yönetim know-how'larının ülkeye getirilmesi ve yeni pazarlara ihracat yapabilme gibi olumlu getirileri de olacaktır.

GENEL OLARAK DYS

UNCTAD (Birleşmiş Milletler Kalkınma ve Ticaret Konferansı) verileri incelendiğinde de görülecektir ki, dünya genelinde yabancı sermaye yatırımları 1980 ve 1984 arasında yıllık ortalama 100 milyar \$'dan az iken, bu rakam 1990-98 arasında 250 milyar \$ düzeyine ulaşmıştır. 1996 yılında ise sözkonusu rakam 350 milyar \$ olmuştur. Ancak burada unutulmaması gereken bir husus, anılan hareketlerin büyük bir çoğunluğunun sanayileşmiş ekonomilere yapılan yatırımlardan oluştuğudur. 1984-1996 yılları arasındaki DYS girişlerine ilişkin rakamlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

(*) Londra Ekonomi ve Ticaret Başmüsaviri.

Tablo 1: 1984-1996 Arasında DYS Girişleri (Milyar \$)

Dünya/Bölge	Yıllık ortalama DYS yat. 1984-90	Yıllık ortalama DYS yat. 1995/96	Değişim	% Değişim
Dünya Toplamı	115	349	+234	203
Batı Avrupa	40	105	+65	163
Kuzey Amerika	49	91	+42	86
Afrika	3	5	+2.1	70
Orta Amerika ve Karayibler	4	12	+8	200
Güney Amerika	4	26	22.5	560
Güney, Doğu ve G. Doğu Asya	12	81	+69	575
Diğer Asya	1	3	+2	200
48 Az Gelişmiş ülke	05	1.3	+0.9	160

Son yıllarda dikkat çeken bir gelişme, büyüme eğilimi gösteren bu akımlarda küçük ve orta ölçekli firmaların da oldukça artan eğilimle etkin olmaya başladıklarının gözlemlenmesidir. Bunun yanısıra 1988’de 19 ülkeden sermaye ihracı yapılırken, bu rakam 1996 de 35 e ulaşmıştır.

Bunların yanısıra sektörel olarak da ilgi çeken gelişmeler görülmektedir. Geleneksel olarak da ilgi çeken gelişmeler görülmektedir. Geleneksel olarak muhafazakar bir yapısı olan DYS son beş yılda daha hareketli olabilmiş ve yeni sektörler ilgi alanına girmiştir. Daha önce turizm, otomobil, hazır giyim, tüketici elektronikleri ve yiyecek sektörleri dikkat çekerken, son dönemde:

- Telefon “Call center”ları;
- Software ve bilgisayar hizmetleri;
- Elektronik parçaları;
- Ortak servis merkezleri ve şirket yönetim merkezleri;
- İşlenmiş malzeme ve parçaları;
- “Back Office” faaliyetleri;
- Geliştirilmiş lojistik operasyonları; ve
- Eczacılık ve biyoteknoloji,

gibi sektörlerle yoğun DYS yaptırımı yapıldığı gözlenmektedir.

Bu yeni endüstriler gelişmekte olan ÷lkelere önemli olanaklar yaratmıştır. Örneđin Hindistan dünyanın en büyük software proje üretim merkezi olurken, Filipinler, Meksika, Malezya ve diğerleri gelişmiş elektronik üretiminde önemli merkezler olmuşlardır.

DYS ETKİLEYEN MAKRO FAKTÖRLER

Son dönemde Asya'da başlayan ve yayılma eğilimleri taşıyan kriz nedeniyle belli bir duraksama gösteren DYS hareketleri, orta ve uzun vadede globalleşmenin de etkisiyle tekrar ivme kazanacaktır. İvmeyi etkileyecek özel teşvik ve tanıtma faaliyetlerinin yanısıra, uluslararası yatırımcılar aşağdaki faktörlerle birlikte globalleşmenin ve son teknolojik değişikliklerin etkilerini de yatırım kararlarında gözönüne almaktadırlar:

- Üretim sürecinde sermaye ve teknoloji yoğun tekniklerin kullanımının artması işçi kullanımını azaltmakta ve dolayısıyla çalışma yerine ilişkin reformlar daha yoğun olarak gündeme gelmektedir.
- Bölgesel ticari blokların hızlı gelişimi uluslararası ticareti olumlu etkilemekte ve iç piyasaların daha çok rekabete açılmasına ve dolayısıyla uluslararası rekabete açılmayan yerli şirketlerin bazı sorunlarla karşı karşıya kalmamak için yabancı jointventure'lara yönelmelerine neden olabilmektedir. Bu da DYS yatırımlarına daha açık piyasaların oluşmasına katkıda bulunmaktadır;
- Yetişmiş işgücüne ve esnek işgücü piyasalarına olan ihtiyaç bilgiye dahali teknolojilerin uygulanmasında ve tüketiciye yönelmiş, girişimci ve ilişki ve satış kabiliyetleri olan işgücü talebini artırmaktadır. DYS bu tür ucuz işgücünün bulunduğu ÷lkelere yönelmektedir.
- İşletmelerin daha geniş pazarlara ulaşabilmesi amacıyla globalleş-mesi sonucunda üretim, hizmetler ve sonraki hizmetlerin hedef pazarda veya yakınında olması zorunluluğu da diğer bir etkendir;
- Bilgiye dayalı endüstrilerin gelişmesi, bu alanda rekabetin olduk-ça yoğun olması nedeniyle yeniliklerin, bilginin ve enformas-yonun bulunduğu yerlere yatırım yapma arzusu gelişmektedir;
- Uzun vadeli karşılaştırmalı üstünlük sağlayan bölgelerde ana şirketin üretim faaliyetlerini destekleyen diğer üretim faaliyetlerinin yoğunlaştırılması maliyetleri azaltan bir etkendir. Böylelikle ana şirkette, gerekli altyapısı genişlemeye, destekleme faaliyetle-

rine, promasyona ve arza açık olan bölgelere yatırım yapma arzusu oluşmaktadır.

- Girdilerin, üretimin globalleşmesindeki gelişmelere bağlı olarak artan bir oranda uluslararası bir karakter kazanması sonucunda, yatırım yapacak şirketler için yatırım yapılacak yerin önemi art-maktadır.
- Üretimde otomasyonun ve yeni teknolojilerin kullanımının artması, sanayide geleneksel işgücü becerilerinin üretim sürecindeki önemini azaltmaktadır.
- Emek yoğun üretim yapan şirketlerin ucuz işgücünün bulunduğu bölgelere yatırım yapması daha yüksek kar realizasyonunun sağ-lanması açısından önemli olmaktadır.

Sonuç olarak yukarıda anılan faktörler üretimin belli merkezlerde yapılma zorunluluğunu ortadan kaldırmakta yabancı sermaye, yatırım konusunda gittikçe artan bir oranda daha fazla mobil olabilmektedir. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, gelişmekte olan ülkeler arasındaki yabancı cezbetmek konusunda rekabet kızışmakta ve daha fazla tavizlerin talep edilmesi ve/veya verilmesi sözkonusu olabilmektedir.

KARAR ALMA PROSEDÜRÜ

Aşağıdaki tabloda, yabancı bir ülkede yatırım yapma niyeti olan bir uluslararası yatırımcı firmanın karar alma prosedürü özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2- DYS Karar Alma Prosedürü

ANA KRİTERLER	İKİNCİL KRİTERLER	PROSEDÜRDEKİ AŞAMA
I. Pazara Giriş İş Ortamı anlayışı Büyümenin istikrarlılığı	Mali Rejim (vergi, teşvikler) İşgücü konuları Komünikasyon olanakları İdrak kabiliyeti	Ülkelerin uzun listesinin çıkarılması (5/9)

II. Yerel iş ortamı (vergi, teşvikler, maliyet bazı) Sektördeki geçmiş deneyimler Sorumlu kuruluşun tepkisi Komünikasyon olanakları	Komünikasyon olanakları Sorumlu kuruluşun tepkisi Yatırım mekanı/ gayrimenkul (yetersizlik ölçüsü)	Ülkelerin kısa listesinin çıkarılması (2/3)
III. Yerel iş ortamı (vergi, teşvikler, maliyet bazı) Sektördeki geçmiş deneyimler Sorumlu kuruluşun tepkisi Komünikasyon olanakları	İş gücü konuları Yatırım mekanı/ gayrimenkul (yetersizlik ölçüsü)	Ülkelerin belirlenmesi (2/3) Bölgelerin seçimi (her ülke için 2/3)

IV. Sorumlu kuruluşun tepkisi Özgül sorunlar - Yatırım mekanı / gayrimenkul - teşvikler - destekler Maliyet bazı	İşgücünün - becerileri - maliyeti - mevcudiyeti Özgül lojistik ve komünikasyon sorunları	Ülkelerin/bölgelerin karşılaştırılması (2/3)
V. Teşvikler (direk etki) Yatırım mekanı/gayrimenkul sorunları Sorumlu kuruluşun önerileri	Tüm diğer kriterlerde yeterlilik	Nihai yer seçimi

Anılan prosedürde, doğal olarak, yapılacak yatırımın özelliği karar sürecini etkileyecektir. Şöyleki, eğer varolan bir yatırıma ek yapılacak ise yer seçiminde fazla alternatif olmayacaktır. Bununla beraber, bir çok yatırımın yerini belirleyen kararlar alınırken, şirketin stratejik karar almasını gerektirecek ve etkileyecek alternatifler olacaktır. Bu süreci şöyle izah edebiliriz:

I. Adım – Ülkelerin Uzun Listesinin Çıkarılması

Belirgin bir yatırım kararı olan şirket yönetiminin yapması gereken ilk iş aday ülkeleri içeren bir listenin hazırlanması olacaktır. Global bir yatırım sözkonusu ise öncelikle kıtanın seçimi ile işe başlanacaktır. Bunun ardından alternatif ülkelerin seçimi gündeme gelecektir. Genellikle önerilen sayı 5 ila 9 ülke olmaktadır. Daha önce global düzeyde yatırım tecrübesi olan çokuluslu şirketler bu tecrübelerini karar alma sürecinde etkin olarak kullanmaktadırlar.

Bu aşamanın en önemli iki kriteri pazara giriş ile iş ortamıdır. Pazara giriş yatırım yerinin seçiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Ulaşım olanakları ve önemli müşterilerin pozisyonları da etkindir. Bunların yanısıra, istikrarlı bir ekonomi ve döviz kuru, enflasyon oranı, regülasyonlar, çalışma mevzuatı, sendikalaşma, maliyet unsurlarının geniş olarak ele alınıp değerlendirilmesi de iş ortamının ana unsurları olarak ele alınabilir.

Bu bölümde ikincil kriterleri vergi, işgücü piyasasının şartları, ulaşım olarak belirtebiliriz. Birçok yatırım kararı incelemesi bu aşamada sadece masabaşı araştırması olarak yapılmaktadır.

II. Adım – Ülkelerin Kısa Listesinin Çıkarılması

Yatırım yeri kararını yönetilebilir bir şekile getirmek için ülke sayısının azaltılması elzemdir. Araştırmaların derinleştirilmesiyle beraber aday ülke sayısını iki veya üçe düşürmek faydalı olacaktır. Buna ulaşılrken oldukça detaylı bir şekilde, iş ortamı, geçmiş deneyimler ve özellikle işgücü konuları incelenecektir. Bu aşamada yetersiz işgücü yetenekleri gibi yetersizlik ölçüleri etkin roller oynamaktadır.

Potansiyel yatırımcılar bu aşamada aday ülke ve bölgelerine doğrudan ziyaretler yapmayı arzu edeceklerdir. Öncelikle yabancı sermaye ile ilgili kurum ve yatırımlar üzerinde yetkisi bulunan diğer kurumlar ziyaret edilecektir. Yine bu aşamada yatırımın yapılacağı muhtemel alanların daha detaylı araştırması yapılabilecektir.

III. Adım – Ülkelerin/Bölgelerin Belirlenmesi

Projenin özelliğine bağlı olarak yapılacak detaylı araştırmalar sonucunda ortaya çıkacak bilgiler, yine projeye göre öne çıkarılması gereken hususlarla beraber ele alınıp değerlendirilecektir. Bu oldukça kritik aşamada kara ulaşımının durumu elektronik tüketim malı üreten için önemli olurken, vergi mevzuatı bölgesel yönetim merkezi kurulmasında daha önemli bir etken olacaktır.

VI. Adım – Ülkelerin/Bölgelerin Karşılaştırılması

Yatırımcı bu aşamada tüm ana seçim kriterlerinde tatmin edici sonuca ulaşabilmek için dikkatli bir çalışmayı bitirmek üzeredir. Yapmakta olduğu direk karşılaştırmalarla nihai kısa listesini oluşturmayı amaçlamaktadır. Gayrimenkul satın alıp alamayacağı, istihdam etmeyi düşündüğü sayıda ve kalitede işçi bulup bulamayacağı ve anahtar durumundaki kamu otoritelerinin tavırları gibi konular karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

Uluslararası yatırımcılar kamu kuruluşlarının oynadığı rolün önemini geçmiş tecrübelerden bilmektedirler. Bu bağlamda direk yabancı sermaye yatırımlarının promosyonundan sorumlu olan kamu kurumlarının yetenek ve yardım arzuları burada çok önemli bir konum kazanmaktadır. İzin prosedürü, altyapı teşvikleri, diğer teşviklere yönelik müzakerelerde ilgili kurumların tavırları, çalışma izinlerine yönelik mevzuat/prosedür gibi konularda yabancı sermaye yatırımlarından sorumlu kurum bir anlamıyla sınava tabi tutulmaktadır.

Bunların yanısıra, teşviklerle beraber maliyete ilişkin tüm faktörler bu bölümde karar almada önemli etkenler olacaktır. Ayrıca tecrübeli ve becerileri denenmiş işgücünün varlığı detaylı olarak incelemeye tabi tutulacaktır.

V. Adım – Nihai Yer Seçimi

Yukarıda özetlenmeye çalışılan prosedürde son aşamaya gelindiğinde, genel olarak, birbirine oldukça yakın özellikler taşıyan iki yatırım sahası arasında karşılaştırma yapılması sözkonusu olacaktır. Bu bölümde iki aday yer arasındaki seçimi belirleyecek olan faktörlerin başında genel olarak teşvik tedbirleri gelmektedir. Teşviklerin arasında anonim şirketlere tanınan ayrıcalıklar, gayrimenkul sağlanmasındaki teşvikler, işgücü ve bunun eğitimine yönelik teşvikler, telekomünikasyon ve gerekli diğer altyapı yatırımlarına kamudan sağlanabilecek katkılar sayılabilir.

Nihai yer seçimini belirleyecek diğer önemli faktör de yatırımın yapılacağı yer konusunda sağlanan genel teşviklerdir. Diğer bir deyimle gayrimenkul, gerekli altyapının varlığı gibi konulardaki olanaklar etkin bir role sahip olacaktır.

Öte yandan ilgili kurumun taahhütleri ve bunlara ilişkin gösterdiği sorumlu davranışlar da oldukça canalcı öneme sahiptir.

Yukarıda izah edilmeye çalışılan prosedürde belirtilen konuların yanısıra özellikle ülkenin genel imajını etkileyen ve aşağıda başlıklar halinde özetlenen konular da karar almada etkin olmaktadır:

- Ülkedeki yaşam standardı,

- Genel eğitim düzeyi,
- Yabancı dil konuşma oranı (özellikle İngilizce),
- Genel olarak yasal düzenlemeler,
- Ülkenin doğal kaynakları (enerji, turizm. vb.),
- İç piyasadaki rekabet koşulları,
- İşgücü piyasası; sendikalaşma, yasal düzenlemeler, iş etiği, beceri gücü,
- Genel olarak güvenlik problemleri.

Yabancı Sermayenin Promasyonundan Sorumlu Kurumlar Neler Yapmalıdır?

Uluslararası yatırım danışmanlığı yapan bazı kuruluşların tespitlerine göre promasyon kurumunun hedeflerini iyi belirleyerek işe başlaması gerekmektedir. Diğer bir deyimle yukarıda özetlenen prosedürü en verimli şekilde kavrayan promasyon kurumlarının daha etkin çalışması mümkün olacaktır. Sadece yatırım alanına yönelik gayrimenkule ilişkin teşvikler veren bir aday ülke uzun listeye girme şansını kaybederken, vergi sistemi yeterli olan ancak ilgili kurumunun yetkilerini kısıtlı tutup, yetkileri çeşitli kamu kuruluşları arasında dağıtan ülkeler de son aşamalarda şanslarını kaybedeceklerdir.

Son dönemde, globalleşmenin iyice arttığı dünyamızda yabancı sermayenin bir ülkeye çekilmesini sağlayabilmek için çok kapsamlı mevzuat gerekliliği tek başına yeterli olmamaktadır. Ülkeler, hatta bazı ülkelerde (örn. Birleşik Krallık) bölgeler arasındaki rekabet öylesine yoğunlaşmaktadır ki genel olarak bilinen teşvik tedbirlerinin yanısıra, iş gücünün devlet ve/veya yerel otoriteler tarafından eğitilmesi ve üretimde verimliliğin artırılmasının sağlanması gibi tedbirler gündeme gelmektedir. Hatta son dönemde İngiltere’de yaşanan Rower/BMW örneğinde de görüldüğü gibi sendikalar fabrikanın kapanmaması için çalışma koşullarının değişmesine yönelik müzakerelerde, devletle beraber, yatırımcının yeni önerilerini kabul etmek zorunda kalabilmektedirler.

SONUÇ

Yabancı sermayenin promasyonunda unutulmaması gereken bir gerçek şudur: Yatırım kararının alınmasında, teşvik programları ülkenin genel imajından daha az öneme sahiptir. Ülke imajında yukarıda başlıklar halinde verilen konuların yanısıra politik ve sosyal istikrar, para ve sermaye piyasalarından sorumlu kamu kuruluşları ve bu sektörlerde iş yapan şirketlere güvenilirlik gibi genel faktörler etken olmaktadır.

Ancak buradan teşvik programlarının varlığı veya içeriğinin önemli olmadığı şeklinde bir sonuç çıkarmak da yanlıştır. Nihai kararın alınmasında yabancı sermayeye sağlanan teşvikler oldukça etkin roller oynamaktadırlar.

Bu bağlamda ülkelerin ve/veya ilgili kuruluşların tanıtıma özel bir önem vermeleri ve potansiyel yatırımcıya öncelikle ülke ve sektörler hakkında detaylı bir bilgi paketi sunmaları gerekmektedir. Daha sonra yatırım yapabilecek bölgeler hakkındaki bilgiler önem kazanmaktadır. Arsa tahsisinden ulaşım olanaklarına kadar çeşitli bilgilerin yatırımcıya ulaştırılması özel bir önem taşımaktadır. Sağlanan teşviklerin ve maliyetlere olası etkilerinin de çok iyi anlatılması gerekmektedir.

Bu temel faktörlerin potansiyel rakip ülkelerin verileriyle yapılacak objektif karşılaştırmalar yapılarak verilebilmesi de birçok yararı beraberinde getirecektir. Ancak bu tür karşılaştırmaların tarafsız uluslararası kuruluşlarca yapılması sağlanmalı ve anılan kuruluşlar kaynak gösterilerek karşılaştırmalar yatırımcının bilgisine sunulmalıdır.